

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

I. DİN ŞÛRASİ

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ

(1-5 Kasım 1993)

(I)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Yavuz ARGIT Bölümü	
Dem.No.	111243
Tas.No.	297.004 DİN.Ş

ANKARA - 1995

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları	338
İlmî Eserler	63

Musahhihler : Ahmet GÜNAY
Yılmaz TARTAN
Adil YILDIRIM
Ahmet TORUN
Abdil AKTAŞ
Abdullah ŞAHİN
H. İbrahim KARAPINAR
Mehmet GÖKTEPE

95-06-Y-0003-338
ISBN: 975-19-1244-x
975-19-1246-6

© Diyanet İşleri Başkanlığı

Dizgi : Mustafa YEŞİLYURT
Arif YEĞİN – Yusuf GÖRGÜNOĞLU
Dizayn : Recep KAYA
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı
Derleme ve Yayın Şubesi Müdürlüğü
Tel: (0312) 435 52 73 – ANKARA
Baskı : Semih Ofset Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi Ticaret Ltd.Şti.
Büyük Sanayi 1. Cad. No: 74– İskitler / ANKARA
Tel: (0312) 341 40 75 (4 Hat) – Fax: (0312) 341 98 98

İSLÂM'I ANLAMA VE ANLATMA METODU AKIL (İlim Kaynağı)

Prof.Dr. Hüseyin ATAY
Ank.Ün.İlahiyat Fak.
Emekli Öğretim Üyesi

Yüce Allah insanı yarattı ve ona bir bilgi kaynağı verdi. İnsan bu bilgi kaynağına göre bilgi elde edecek, bilmediğini onunla öğrenecek, bilgi üretecek ve sonra ona göre hareket edecek, iş görecektir ve işlerini yürütecektir. Bu bilgi üretme kaynağı akıldır. Yalnız insan akıldan ibaret olmayıp birçok değişik güçlerden bileşik bir yapıya sahiptir. Akıl bütün bu güçlerin üstünde yönetici bir konuma sahiptir. Onlar akla izlenimler getirir, akıl onları ilme çevirir ve hüküm kaynağı yapar, insana faydalı ve zararlı şeyleri gösterir.

İRADE

﴿ Fakat, akıl yaptırım gücü yoktur. Yaptırım gücü iradeye aittir. İrade ise bir sürü gücün etkisi altındadır. Bundan dolayı diğer güçlerin etkisi altında olan irade, akıllı doğru bildiğini ve hüküm verdiğini yapamaz ve zararlı gördüğü şeyden kaçamaz durumda bırakabilir. Akıl doğru düşünmesine karşılık, doğruyu yaptırmasına başka güçler irade vasıtasıyla engel olabilir. Bu hususta iradeyi etkisi altına alan, başkaları tarafından zihne gönderilen izlenimler ve bilgilerdir. Bunlar tarihten, çevreden, öğreticiden ve toplumdan gelmektedir. Bunlar o kadar etkili olurlar ki akıllı bile bazan yanlış hükme varacak kadar şaşırtırlar. Akıl sağlam düşünebilmesi için, onu etki altına alan iradeyi bu izlenim ve bilgilerden kurtarıp kendi başına ve özüne göre hüküm vermesini, başka bir deyişle akıl saf ve arı olarak düşünmesini sağlamak lazımdır. Böyle düşünen akla akıllı selim ve sağduyu denmektedir. Bu tür akıl, bütün insanlarda bulunur, insanı şaşırtmaz ve ona ancak doğruyu gösterir. Mesela, babasını öldüren katili, öldürmeyi akıl uygun bulmaz. Çünkü bilir ki kendisi katili öldürürse karşılığında kendisi de öldürülecektir. Sosyal tecrübe de budur. Ama yine sosyal ve diğer etkenler iradeyi bırakmaz mutlaka öldürmeye, karar vermeye zorlar. İrade de akıllı hüküm vermeye icbar eder, akıl onun yanlış olduğunu söyleyerek çekilir. İrade o yanlış yaptırdı ve akıl işlem dışına itilmiş olur.

AKIL - VAHİY

Hz. Muhammed de 610 yılında kendisine Yüce Allahtan vahiy gelene kadar sağduyusu ve akıllı selimine göre hareket etti, iş yaptı ve yaptırdı. Kendisine gelen vahiy bilgisi, akıllı selim bilgisinin dışında yeni bir bilgi kaynağı getirmiş ve akıllı selimin bilgisini de desteklemeyi amaçlamıştır. Böylece insan iki bilgi kaynağına sahip olmuş olur. Biri tabii bilgi kaynağı olan akıl, diğeri sözlü bilgi kaynağı olan vahiy. Akıl genel bilgi kaynağı, vahiy ise özel bilgi kaynağıdır. Akıl her insana doğrudan verilmiş, vahiy ise özel kişiler tarafından bildirilmiştir. Bu noktada akıl ile vahiy arasında sorumluluk

bakımından şu farklılık bulunmaktadır. İnsan doğuştan zorunlu olarak akla göre sorumludur. Vahye göre sorumlu olmak, doğuştan değil, irade hürriyetine bağlıdır. Buradaki sorumluluğu irade hürriyetini kullanmasına bağlıdır. Vahiy bilgisinin bütün gücü ve görevi akli desteklemek ve akli yan etkilerden kurtarıp saf, özüne göre hareket etmesini ve hüküm vermesini sağlamaya yöneltmektir. Vahiy saf aklın doğru dediğine doğru, yanlış dediğine de yanlış diyerek onu destekler. Böylece vahiy bir yandan aklın hükümlerinde sebat etmesini sağlar, diğer yandan da iradeyi yönlendirerek iman gücüyle eyleme geçmeye sevkeder. Vahiy, iradeyi yönlendirir ama ona baskı yapmaz.

HZ. MUHAMMED'İN İKİ BİLGİ KAYNAĞI

Hız. Muhammede vahiy gelmeye başladıktan sonra da akıl işlevini yitirmemiş, daha hür ve baskısız bir alanda eylemde bulunmaya başlamıştır. Çünkü vahiy, aklın önüne konan engelleri aşmasında ona yol ve yöntem göstermeye gelmiştir; yoksa onu insana yol göstermekten alıkoymamıştır. Vahiy gelince akıl iki iş yüklenmiştir. Biri vahiy anlamak ve diğeri de vahyin dışında kalan hususlarda yol bulmaya devam etmektir. Akıl nasıl ki beş duyu ile elde ettiği bilgilerden ve deneylerden istifade etmiş ise, vahiyden de üç şey kazanmıştır. Bilgi kaynağı olarak yeni bir bilgi, yöntem ve amaç. Kur'an, bilgi verirken onun amacını ve kullanım tarzını, yolunu da göstermektedir.

KUR'ÂN'IN MEVSUKİYETİ

Yüce Allah, tarih boyunca insanoğluna bu iki bilgi kaynağını esirgmeden vermiştir. Ne var ki, İnsanoğlu tarih boyunca kendisine verilen vahiy bilgisini olduğu gibi muhafaza ederek nesilden nesile aktarma imkanına sahip olamaması, gerçek vahyin kaybolmasına sebep olmuştur.

Yüce Allah insanoğlunun kendisine verilen bu ilâhi mesajı koruyamadığını insanın tarihi tecrübesiyle insanoğluna gösterdikten sonra, Hız. Muhammed'e indirdiği ve tüm tarihi vahyin özeti olan Kur'an'ı korumayı üzerine almıştır. Hız. Muhammed bundan dolayı son ilahi tebliğci ve Kur'an da Allahın yeryüzüne son mesajı olmuştur. Bilgi kaynağı olarak insanoğluna verilmesi gereken tabii vahiy olan akıl ve sözlü vahiy olan Kur'an insana yol, yordam göstermeye yeterli görülmüştür.

AKIL-VAHİY ELELE

Hız. Muhammed vahiy almaya başladıktan sonra, İslâm dini iki kaynağa:-akıl ve vahiy-dayanarak oluşmaya başlıyor. Bu, Hız. Muhammedin ölümüne kadar böyle ikili kaynak beraberce kolkola yardımlaşarak yürüyorlar. Bunlardan birisini diğerinden daha üstün ve daha kutsal tutmak, İslâm'ın temeline dinamit koymakla aynıdır. Ancak şu vardır ki birinin tıkanıdığı yerde öteki ona yardım etmiştir. Bunun için hiçbir zaman biri önder durumunda olmamış, biri sıkışınca ötekine başvurmuştur. Çünkü her ikisi de Allah vergisidir. Birbirlerini bütünlerler. Kurân'ın akla çok değer verdiğini yine akıl ortaya koyar ve anlar. Vahyin dışında Hız. Muhammedin bütün işleri ve hareketleri akıl tarafından tanzim edilmiştir. Demek ki, Hız. Peygamber zamanında (632 M.) İslâm dininin bilgi ve hüküm kaynağı akıl ve vahiydir. Hız. Peygamberin vefatından Hız. Alinin

ölümüne kadar (660 M.) olan süre içinde bilgi kaynağı akıl ve vahiy idi.(*). Akıl Kur'an'ı yorumluyor ve bu noktada Kurân'a bağlı kalıyor ve Kurân'ın amacına uygun olarak Kurân'ın hüküm vermeyip de boş bıraktığı alanları dolduruyordu. Hem Peygamber ve hem sahabe herşeyi genellikle Kurân'a dayandırıyor ve Kurân'ın dışında kalan hususlarda ictehad ediyor yani aklını kullanıyordu.

SÜNNET HAKEM

Muaviyenin iktidarından (30 H 660 M.) Ömer b. Abdülazizin sonuna kadar olan dönemde (101h./719 m.) bilgi ve hüküm kaynağı Kur'an ve Sünnet olmuş ise de Sünnet Kur'ana hakem durumuna yükselmiş, akıl bir kenara itilmiştir. Sünnet hakem olup Kur'andan da öteye geçince bu dönemde hadis revaçta olmuş, bu düşüncenin aşağı tabakalarda da kabul görmesiyle hadis uydurmalar başlamıştır. Bu durumun din için tehlikeli olduğunu gören ileri gelen düşünürlerden biri olan Ömer b. Abdülaziz, hadisin yazılmasına resmen emir çıkarmış, böylece uydurma hadisin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

AKIL - VAHİY - SÜNNET

Ömer b. Abdülaziz'in zamanından Ahmed b. Hanbel'in (241 H.855 M.) zamanına kadar geçen süre içinde büyük insanlar ve müctehitler yetişmiştir. Bunlar akıllı, Hz.Peygamber zamanındaki mevkiine koymaya çalışmışlar ve bir dereceye kadar başarı göstermişlerdir. Bu dönemde bu müctehitlerin uyguladıkları metod aslında iki kaynağa dayanıyordu. Nas yani vahiy ve akıl ki ictehad anlamındadır. Böylece Hz.Peygamberin ve dört halifenin metoduna göre hareket etmiş ve içtihatlarını ortaya koymuşlardı. Hadisi, Kurân'ın temel hükümleri dışındaki ferî hükümlerin açıklamasında kullanmışlar ancak hakem Kur'an ve akıl idi. Bu dönemde yetişen büyük müctehitlerin içtihatları ve fikirleri İslâmın ilke ve esaslarına göre ileri sürülmüş ve üretilmiş olduğu düşünürlerce genel kabul görmüştür. Bununla beraber, aralarında içtihat ve fikir ayrılıkları, hür düşüncenin ve aklın anlayışının doğal sonucudur. Buna göre de zıt fikir ve içtihatlardan birisinin yanlış olması mantikî düşünmenin gereği olduğu gibi ittifak ettikleri fikir ve içtihatlarda da yanlış yapmış olabileceklerini düşünmek ilmin ve düşünce ihtimalinin bir gereği olarak kabul edilmelidir.

İÇTİHATLAR NASS OLUYOR

Ahmed b. Hanbelin ölümü (241 H./855 M.) ile İbn Kemal Paşa'nın ölümü (941 H./1534 M.) arasındaki döneme tarihi, kültürel, ilmî ve düşünsel açılardan duraklama ve donuklaşma dönemi demek doğrudur. Aslında buna geleneksel deyimiyile taklit dönemi denmektedir. Bu dönemde imam müctehitlerin sözleri, içtihatları esas bilgi ve hüküm kabul edilmiş, Kur'an ve Hadise ancak bunları meşrulaştırmak ve desteklemek için gidilmiştir. Böylece Kur'an ve Hadis devreden, doğruluk kriteri olmaktan çıkmış ve akıl da

(*) **Diyanetin Notu:**"Vahyin dışında Hz. Muhammedin bütün işleri ve hareketleri akıl tarafından tanzim edilmiştir" ifadesindeki "vahiy terimi" yalnızca Kur'an-ı kapsar gibi görünmektedir. Bu takdirde, sünnetin vahy ile ilişkisi (vahy-ı gayri metlûv) inkar edilmiş olmaktadır. Başkanlığımızın görüşünü yansıtmamaktadır.

sadece destek için alet olarak kullanılmıştır. İnsanlar bu mezhep imamlarının taraftarları tarafından sahiplenilerek bölünmüşler ve mezhepler aşılmaz çelik çitlerle çevrilmişlerdir. Halkın mezhep değiştirmesi resmî sicillerle yapılr hale gelmiştir.

TARİHİ İKİ TESBİT

Bu dönemde şunu tesbit etmiş bulunmaktayım. Bu dönemde Kur'an ve Hadis'e dönüp mezhep müctehitlerinin yanlış olan bir fikri düzeltilmemiştir. Dediğimiz gibi insanların sözleri ve hükümleri değişmez ve yanılmaz kabul edilmiştir. Kur'an ve hadis karşısında yanlış oldukları açıkça görülen ve sabit olan hükümler te'vil edilerek meşrulaştırılmıştır. Bize göre bir yanlış te'vil etmek onun yanlışlığını kabul etmemek ve ona yanlış hükmünü vermekten kaçınmaktır.

İkinci tesbitim şudur: Mezhep alimleri de diğer mezhepleri de okumuş, öğrenmişlerse de hiçbir kendi mezhebindeki yanlış bir hükmü diğer mezhepteki doğru bir hükümle düzeltme cihetine gitmemiştir. Eğer bu iki tesbitime aykırı olarak hüküm verenler olmuşsa onları istisna etmeye hazırım. Burada İbn Teymiyeyi dışarda tutmak istiyorum. İbn. Hazmda bazı fer'i meselelerde istisna edilebilir. Oysa bu dönemde daha geniş bilgi birikimlerini fikri bir üretime gitmeden kendi mezhepleri içinde tekrarlayıp durmuşlardır. Ayrıca mezhepler arasındaki ihtilaflar mezhepçilik gayretiyle birbirlerini yoldan çıkarmak, sapmak, şaşkın olmak ve hatta cehennemlik olmakla itham etmekten çekinmemişlerdir.

MEZHEPÇİLİK-İHTİLAF

Mezhepçilik ile fikir ayrılığını birbirine karıştırmamalıdır. Mezhepçilik, başkasının fikrine onun fikri olduğu için sınıksız sarılıp mücadele etmektir. Bu taklitçilikten başka bir şey değildir. Fikir sahibi olmak şahsiyet ifade eder ve şarttır, ama mezhepçilik yasaktır. Fikir sahibi kendi ilmi, anlayışı ile bir fikri elde etmesi ve şahsiyet sahibi olmasıdır. Bunda yanılması önemli değildir. Fikri kendisi ürettiği için yanlış olduğunu anlayabilir, buna bağlı olarak da onu düzeltme imkânına sahiptir. Çünkü fikrinin maliki kendisidir, mülkünde istediği gibi tasarruf hakkı vardır. Ama mukallit ve mezhepçi savunduğu fikrin sahibi değildir. Onun için onda tasarrufta bulunamaz ve onu düzeltmez, zamanımızda bile mezhepçilik o safhaya geldi ki "mezhepsizler dinsizliğin köprüsü" sloganı ile İslâm dünyası bir süre çalkalanıp durdu. Doğrusu mezhepçilik ve taklitçilik siyasi idarenin işine çok yaramaktadır. Bir mezhebe bağlı olmakla insanlar en iyi şekilde susturulmuşlardır. Mezhepçilik tutumu farklı boyutlarda oraya çıkmaktadır. Günümüzde bazı müftülerin mezhepçiliğe karşı çıkanları sapıklıkla suçlamaları ne kadar da ilginçtir. Bu tür dini öğütü verenlerin ve sözde dini irşadda bulunanların hakim zihniyeti temsil ettiğini gösterir. İslâm toplumlarının, zihni kölelikten kurtulamadıklarına tarih şahittir. Bunu şöyle bir deyim halinde ifade etmek yerinde olur: Müslüman toplumlar önce kendilerine köleliği beğendiler, sonra yabancılara köle olmaya yatkın hale geldiler. Yabancıların boyunduruğundan kurtulmak için önce kendi kendine vurduğu boyunduruğundan kurtulması şarttır. İslâm tarihi göstermektedir ki mezheplerden önceki müslümanlık (ilk üç asır müslümanlığı) mezhepçilikten sonraki Müs-

lûmanlıktan daha onurlu ve haysiyetlidir. Çünkü onlar hür fikirli idiler. Sonrakiler köle fikirli.

MEZHEPÇİLERİN İMAMLARINA MUHALEFETİ

Diğer ilmî bir müşahedem de şudur: Fıkıh kitaplarını gözden geçirdiğiniz zaman, özellikle Hanefilerin en meşhur kitabı olan el Hidaye'ye bakınca imamların sözleri tartışılır ve bir imamın ichtihadı ötekinin lehine veya aleyhine delil getirilir. Bu temelin-den İslâmın temeline, Kurân'a ve felsefesine aykırıdır. Kimse bunun farkında değildir, farkında olanlar da seslerini çıkarmamaktadırlar. Bu aynı zamanda imamların tutum ve yöntemlerine de aykırıdır. Bu aslında imamların sözlerini ve içtihatlarını Kur'an-Hadis seviyesine çıkarıp ve onlar gibi kutsal metin saymaktan başka bir şey değildir. Oysa doğru metod ve tutum insanların-müctehitlerin sözlerini değil, delillerini tartışmak olmalıdır. Ancak bazan delilleri de tartıştıkları davamızı red ve inkâra yetmez. Çünkü bunları imamların sözlerini desteklemek için yardımcı olarak zikretmektedirler.

DÜŞÜNCEDE DURAKLAMA

﴿ Bu döneme taklit, mezhepçilik ve duraklama dönemi denmektedir. Bu taklit kelimesine kısa da olsa bir açıklık getirmek gerekmektedir. Taklidin sözlük manası boyuna tasma takmak, hamail, gerdanlık takmak, birinin fiil ve hareketinin aynısını yapmaya, ona benzetmeye veya benzemeye çalışmaktır. (1) Bu kökten Kur'anda, mekâlîd'(anahtarlar, hazîneler) ve "kalâid", (gerdanlıklar, tasmalar, takmalar) kullanılmıştır. (2) Türkçedeki kilit (aslında kilid olmalıdır) in bu kökten geldiğine kaniyiz. (3) Arapçada bu kökten türemiş bulunan iklîd (çoğulu ekâlîd, eklâd) anahtar, miftah anlamında yalnız kapalı şeyi açmak anlamında değil, açık kapıyı, hazineyi kilitlemek, kapamak, korumak anlamından gelmektedir. Türkçede baştaki (i) düşmüş ve kilid, olmuştur. (4)﴾

Taklidin terim olarak İslâm Hukuk Felsefesi yani Usulu'l-Fıkıh ilmine göre anlamı şudur: Delilsiz olarak başkasının sözüne göre iş yapmaktır. Sözü delil olmadan delil sayılmayanın sözüne göre hareket etmektir; neye dayanarak söylediği bilinmeyenin sözünü kabul etmektir, hepsinden daha uygun görülen tanım ise; delile dayanmayanın sözünü kabul etmektir. (5)

TAKLİT

Bu tanıma göre müctehit imamların sözlerini Kurân'a ve hadise dayanmadan kabul etmek taklittir. Delilsiz mezhep imamlarının sözlerine uyana mukallit denir. Bu taklit

(1) El-Mu'cemü'l-Vasit 2/760; Râğıb İsfahânî, Müfredat; Kur'an 422, İbn Faris, Mu'cem-i Mekâyisi'l-lüga 5/17, Ş. Sami Kamus-i Türkî 427

(2) Maide 5/12; Zümer 39/63

(3) Muhammed Ali Şevkani, İrşâdü'l-Fühûl, 233

(4) Ş. Sami, bu kelimeyi (kâf) ile yazıp kilit olarak Yunanca'dan geldiğini söylemektedir. James W. Redhouse, Türkisc-Eng. Lex. (1569-70) de hem Türkçe, hem Yunanca demiştir.

(5) Muhammed Ali Şevkanî, İrşâdü'l-Fühûl, 233

kelimesinin sözlük anlamında olan şu manaya göre bu şu demek olur: Falan imamı taklit eden onun sözüne sırf onun sözü olduğu için uymak, dinde yasaklanmıştır. Böyle mukallid olduğunu iddia ve kabul eden kimse taklit ettiği imamın, müctehitin fikrini boynuna bir tasma gibi takmış anlamında mukallit olur. Şüphesiz buradaki tasma kurbanlık hayvanlara takılan maddi bir tasma olmayıp daha ağır ve kötü anlamda zihne vurulmuş bir bukağı ve takılan bir takıdır. Bir insan bunu nasıl kabul eder. Evet şaşılacak şey, ama onbir asırlık sürdürülen mezhepçilik bundan başka bir şey değildir.

İCTİHAT FARZDIR

İlim adamlarından bir cemaat fer'î (fikhî) meselelerde bile taklidin asla caiz olmadığını söylemelerinden başka Karafî'de İmam Malik gibi alimlerin içtihadın farz, taklidin de batıl (saçma) olduğunu söylediklerini, naklediyor. İbn Hazm ise taklidin yasak olduğunda ittifak (icma) olduğunu ileri sürmüştür. Dört imam insanları hem kendilerini hem de başkalarını taklit etmekten menetmişlerdir.(6)

FAKİH

Fıkıh kitaplarına bakıldığı zaman tabi oldukları mezhep imamlarından daha geniş kültüre ve ihatalı bilgiye sahip fıkıh yazarları görülmektedir. Şimdi bunlara fakîh denmeyeceğini usul ilmine sahip birinden öğrenmek, gerçekten durumu değerlendirmek ve geniş malumat sahibi bu zatlara ne sıfat verileceğini tayin etmek zor olmaktadır. Eğer bu zatlar kendilerine fakîh diyorlarsa müctehit olduklarını ve mukallit olmadıklarını söylemiş oluyorlar. Eğer kendilerini mukallit sayıyorlarsa o zaman onlara fakîh denmeyeceğini şöyle açıklamışlardır: Amelî Şerî hükümleri tafsilatlı delillerine göre emek verilen bir şekilde bilmeğe fıkıh, denir. "Tafsilatlı" sözü ile mukallidin fikhî meseleleri bilmesine fıkıh denmeyip taklit deneceğini anlatmaktadır. Çünkü fukaha fakîhin çoğulu olup fakîh, fıkıh kendisinde meleke halinde bulunana denir. Yoksa fıkıh kitaplarını anlayana fâkîh (anlayan) denir. (7) Fıkıhın şu tanımı esas kabul edilebilir: Ayrı ayrı delillerinden giderek elde edilen şerî ferî hükümleri bilmeye fıkıh, denir (8). Fakîh müctehit anlamında olarak hüküm üreten, istinbat eden, hüküm ortaya koyan kimsedir. Müctehit imamların dışında Kur'ana ve akla dayanarak içtihat eden kimselere de fakîh denmesi doğrudur. Bu iki kaynağa değil de imamların sözlerine dayanarak fikir ileri sürenlere fakîh denmemektedir. Çünkü imamların içtihatları şerî delil sayılmazlar. Maalesef fakîh olmayanlar tarafından delil sayılmaktadır ve bunun için şerî delil yerine konarak Kur'an ve hadisi arka plana itmişlerdir. Herhangi bir kimsenin müctehit olmasına veya olmasına başkası hüküm verme hakkına sahip değildir. Böyle bir hürriyet aslında bir tür içtihat sayılır. Bu noktadan bakılınca imamların dışında fukaha dediğimiz zatlara, kendi mezheplerinin imamlarının içtihatlarını başka imamların fikirlerine tercih etme hürriyetlerini kullanmalarında, onlara bir tür müctehit denebilmesinin iki şartı olduğu kabul edil-

(6) Şevkanî, a.g.e. 236

(7) Cemalettin Ebû Muhammed Abdurrahîm Esnevî, et-Temhîd 50-51, Tahkik 984

(8) İbn Hacıp, Muhtasarü'l-Münteha 4, İstanbul 1307 (Adud şerhi ile); Şevkanî, İrşâdü'l-Fühûl 3, Mısır 1347; Ebu'l-Bereket Nesefî, Keşfü'l-Esrâr Şerhü'l-Menâr 1/6 Mısır, 1306

mektedir. Biri, diğer imamların içtihatlarını iyi bilmek, kavramak, diğeri de, seçme hürriyetinde tarafgir olmamak, hakka ihlaslı olmaktır. Böyle olanlara mezhebin içinde ve mezhebin imamının fikirlerine açıklama getirme anlamında mezhepte müctehit değil, mezhepler arası müctehit denebilir. Ama böyle mezheplerden mezhep beğenene de pekaz rastlanabilir. Aslında bunu yapabilecek zat, ancak içtihatların kaynaklarına indiği zaman bu niteliği alır ki, o zaman da müctehit ünvanına hak kazanır.

DÜŞÜNCEDE GERİLEME

Yedi asır (241-934) süren bu mezhepçilik, taklit, duraklama döneminde yetişen alimler kendi imamlarının içtihatları ve başka imamların fikirlerini de anlamış, tartışmış ve yorumlamışlardır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi birbirlerinden istifade ederek kendi mezheplerindeki bir hükmü değiştirme yönüne gidememişlerdir. Mezhepçilik bu kadar sağlam aşılmaz surlarla ve kırılmaz çemberlerle çevrilmiştir.

Bugün hala bu dava sürdürülmekte ve müslümanlar bu kalelerin içinde sıkışıp kalmaktadır. Kalelere temiz hava alma delikleri açmak isteyenlere sanki düşmana aralıyor olarak düşmanca bakılmakta ve engellenmeye çalışılmaktadır.

FİKRÎ VE BEDENÎ TENBELLİĞİN SEBEBİ

Bu duraklama, taklit ve mezhepçilik döneminin bu kadar uzun sürmesinin bize göre iki sebebe dayandırılması mümkündür: Birinci sebep bu yedi asır içinde bütün dünya coğrafyasında İslâm milletlerinden daha güçlü veya onlarla boy ölçüşecek güçlü siyasi bir otoritenin olmamasıdır. Bu tarih süresi içinde Müslümanlar hem doğuya ve hem batıya hakim idiler. Kendi kendilerine yeter olmalarının yanında dış ve yabancı milletlere de hem teknik ve ilim, hem de idare bakımından üstün durumda bulunmaktaydılar. Yeni bir şey icad etmeye ve üretmeye ihtiyaç duymuyorlardı. İcatlar ve keşifler ise bir ihtiyaçtan doğar. Daha ileri gitmede en büyük etken, üstün olma ihtiyacıdır.

SİYASETİN İLME HÜKMETMESİ

İkinci sebep, siyasetin ilme hükmetmesidir. Siyaset yeni bir fikrin ortaya atılmasına ve yeni sorunlara veya devam eden problemlere yeni bir çözüm getirmeye karşı çıkıyordu. Bugün de İslâm dünyasında siyasetin ilme tasallutu devam etmektedir. Aslında bu uzun mezhepçilik döneminde temelden değişmeye ve çözüme muhtaç olan kurallar mevcuttu. Onlar çözüm bekliyorlardı. Dediğimiz gibi siyasi otorite buna izin vermiyordu. Yeniden yapılanma fikrine sahip olanlar etkilerine göre cezaya çarptırılıyor, hapse atılıyor, kovuluyorlardı. Şimdi de olduğu gibi dört asır sonra aynı ve daha baskıcı zihniyetin sıkıntısını müslüman siyasetçi değil, Müslüman alimler çekiyor. Eskiler gibi şimdikiler dini de ilim adamını da istekleri doğrultusunda kullanıp istediklerini devre dışı bırakabiliyorlar.

İLİMDE-DİNDE-SİYASETTE ÇÖKÜŞ

İslâm dünyasının ilmen çöküş dönemi İbn Kemal Paşadan (941 H./1534 M.) başlar ve zamanımızda da (1993 M./1413 H.) devam eder. Burada bir noktaya açıklık getirmek

gerekmektedir. İbn Kemal Paşa zamanından 1774 yılına kadar ilim adamı medreselerde yetişti. Burada kastedilen yalnız din adamı değil, zamanında okutulan bütün ilimler medreselerde okutulduğu için 1774 yılına kadar ilim adamı denince her bilim dalına ait ilim adamını kapsar (İlâhiyatçı, hukukçu (fakîh), astronom, fizikçi vs.) İbn Kemal Paşadan sonra ilim çöküşe geçti, demekle medreselerdeki öğretimin gevşediğini, bozulduğunu, bilgi seviyesinin düştüğünü kastediyoruz. Bundan önceki döneme duraklama, taklit ve mezhepçilik diyoruz. Yani duraklama dönemi ile çöküş dönemi arasındaki fark duraklama döneminde yetişen alimler okuduklarını anlıyorlar ve bazan da ince eleştiriler ve cüzî yorumlar-kendi mezhepleri içinde ortaya koyabiliyorlardı. Çöküş döneminde ise okuduğunu anlamıyor daha öncekilerin sözlük manalarını aşamıyor, düşünce seviyesi düşüyor ve artık medreseden şikayetler gittikçe yoğunluk kazanıyordu.

MEDRESENİN YIKILIŞ SEBEBLERİ

a) Altı yaşındaki çocukları müderris (Profesör doktor) ünvanı ile tayin ederek maaşa geçiriyorlardı. Fen ve felsefe, kelim ilimleri medrese programlarından çıkarıldığı için 1774 yılında medresenin dışında Deniz Mühendis Okulu açılmıştı. Oysa bunu medrese kendi bünyesinde kendisinin açması gerekirdi. Çünkü yegâne öğretim kurumu medrese idi. Burada şuna dikkat çekmek istiyorum: Siyaset ilme tasallut ede ede ilmi yıktığı gibi sonunda kendini de yıkmıştır. Ama artık dünya siyaseti değişmeye başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu tek güç olmaktan çıkmanın ötesinde yenilgiden yenilgiye uğramaya başlayınca dış düşmanların başarılarını teknik ilmine sahip olmalarına dayandığı ortaya çıkınca siyaset medreseyi ıslah edemeyeceğini bildiği için, medreseyi bir kenara iterek kendisi teknik eğitim yapmak üzere teknik okullar açmaya başlamıştır. Ondokuzuncu asırda medresenin dışında yeni ilimleri tahsil eden okullar çoğaldı. Medresenin bel kemiğini teşkil eden fıkıh öğretiminde de medrese yetersiz görüldüğünden hakimleri yetiştiren Nüvvâb ve Kudât (Kadılar) okulları sırayla açıldı. Medresedeki tahsil böylece geriledikçe geriledi, ilim ve din anlayışı bu gerilemeye paralel olarak geriledi. Medrese 1914'de kendini ıslah etmeye yöneldi ise de geç kalmıştı, kervana yetişemedi ve kaldırıldı.

(b) Medrese 1774'den önce fen ve hikmet, felsefe ve kelim ilimlerini dışlayarak kendini yalnız fıkha vermiş ve fıkıh anlayışı da zayıflayarak geriledi. Medreselerin ıslah edilmesiyle (1914) ulaştırılmak istendiği noktaya ulaşmadan kapandığı için 1774'de medresenin ilim ve din anlayışı medrese varisleri tarafından olduğu gibi korunmaya alınmış ve hala bu ilim ve din zihniyeti daha kötü bir durumda olarak devam etmektedir. İslâm toplumlarındaki bu çökmüş geleneksel ilim ve din anlayışını yaşatmaya çalışan resmi ve gayr-i resmî kurumlar bulunmaktadır. Medreseli zihniyetin en çok directiği fıkıh alanıdır. Tarihsel fikhî mezhepçilik eski fıkıh anlayışının yerine yeni bir fıkıh anlayışı getirmenin şiddetli karşısındadır. Çünkü bunu yapacak müçtehidin yetişmesine ihtiyaç bulunmaktadır. İslâm toplumu o kadar cahil bırakılmıştır ki İslâmdan önceki dönemlerde olan din dışı akıl dışı, ilim dışı ve ahlâk dışı hurafeler toplumun alt ve yüksek sosyetesinde din olarak yayılmaktadır.

c) 1774'den bu yana yapılmakta olan teknik öğretim amacına ulaşamamıştır. O zamandan beri, resmen din ilimleri devreden çıkarılmış bulunmaktadır. Teknik ilimler sözde ve fiilen bunca emek ve servet akıtıldığı halde neden amacına ulaşamadığını kimse sorgulamıyor ve sorgulama cesaretini gösteremiyor. Biz sorguluyoruz.

ÇÖKÜŞÜN TEK SEBEBİ DİNİ ZİHNİYET

İki asırdan beri teknikte ve modern ilimlerde kalkınamamızın sebeplerini din ve ilim diğer deyişle din ilmi zihniyetinde bulmak istiyorum. Onyedinci asırda çöküşe geçen din ve din ilmi zihniyeti hem dindar kesimde hem fikren dine karşı olan kesimde öyle etkili bir şekilde sürüyor ki sadece bu iki kutup insanın değil, bütün vatandaşların hareketlerinde, davranış ve fiillerinde açıkça ortaya çıkıyor.

Bu zihniyetin mahiyetini ve amacını iyi teşhis edip belirlemek bir zorunluluk olarak ortada durmaktadır. Bu hususta belirli nitelikleri tesbit etmeye çalışalım:

a) çok düşük seviyede taklitçidir. Taklitte bile maharet göstermeyi önemsemez. Doğu ve batı taklitçileri aynıdır.

b) İnsana değer vermez. İnsanı köle gibi kullanmaya çalışır. Onun, kendisinin yaşadığı hayat tarzının altında bir yaşam sürmesini ister. Ve her an kendisine muhtaç olmasına dikkat eder. Doğucular ve batıcılar arasında fark yoktur bu hususta.

c) Şahsiyet düşmanındırlar, her sahada bilgiçlik taslarlar ve ukalalık ederler, başkalarının fazla bilmesine tahammül edemezler, şahsiyetleri incinir.

d) Muhaliflerine azılı düşman muamelesi yapar ve hayat hakkı tanımazlar.

e) Bildikleri şeyleri kaset gibi tekrarlayıp dururlar. İlmi överler ama ilim adamına düşmanlık yaparlar.

f) Sözlerinde durmaz ve verdikleri sözleri yerine getirmezler. Sözleriyle işleri çelişiktir.

g) Menfaatlerine göre ahlâklarını, hareket ve davranışlarını ayarlarlar.

h) Kabahatleri hep başkalarına atarlar, beceriksizliklerini hep muhaliflerine yüklerler.

ı) Dinin, milletin, devletin menfaatlerini kendi menfaatleri içinde görürler, kendileri ne kadar çok şahsî fayda sağlayacaklarsa devlet işine o kadar önem verirler.

j) Bunların dindarlıklarına da dinsizliklerine de güvenilmez.

İşte toplumu idare eden zihniyet asırlar boyunca böyle olmuştur. Günümüzde vurgunculuk o kadar ileri gitmiştir ki, normal halkın zihni bile felç olmuş gibi, ne düşüneceğini bilmiyor. Ashında bu kadar olumsuzluklar, hedefsiz yokluğa, uçuruma (nihilizma) koşuş her sahada beceriksizliklerle hız almaktadır.

Biz bunların baş ve biricik sebebini dini anlayış ve zihniyette aramakla şunu ortaya koymak istiyoruz. Bütün bunlar ancak din ile düzelir ve yoluna girer. Ne var ki dört asır önce çöküşe geçen fukahanın dinine göre değil, Kur'anın getirdiği din eğitime önem vermekle olacağına inancımız tamdır.

Fukahanın anlattığı ve onbir asır İslâm dünyasını yönettiği din ve ilim anlayışına İslâm milletleri hala sarılmakla günümüzün genç müslümanlarını tedirgin etmekte ve onları bunalıma sokmaktadırlar. Bu zihniyete teknikle karşı çıkılmak istenmiş ise de iki asırlık bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü bu yapılırken insanı ve onun ruhunu mutlu kılan din ihmal edilmiştir. Tekniğe teknik, felsefeye felsefe, ilme ilim ve dine din

ile karşı çıkılırsa ve ıslaha gidilirse gerçekliği ve geçerliliği ölçüsünde başarı sağlanabilir. Şimdi bu çöküşe geçen fukahanın din anlayışına alternatif gerçekçi ve geçerli bir din anlayışı ile karşı çıkılıp düzeltilirse, din, insanlara müsbet yönde hizmet etmeye devam eder ve insanları bu dünyada huzura kavuşturur. Biz burada fukahanın dininde günlük, haftalık, yıllık ve ömürlük meselelerden düzeltilmesinde acele edilmesini gerekli gördüğümüz ve bulduğumuz bir kaç meseleye temas etmeden önce usul hakkında bir iki kaideye yine usul yönünden dokunmak istiyorum.

ÇIKIŞ YOLU

1- (Birinci usul kaidesi şu tutum olmalıdır: Mezhep imamlarının usul metod - kaideleri ve ilkeleri olduğu gibi kabul edilmeyip tekrar geçerlilikleri ve gerçeklikleri gözden geçirilmelidir.

2- Hz.Peygamberin sünneti ve hadisleri tekrar sınıflanmalı ve hiç bir zaman Kur'ana ilave yapmak için ona eş tutulmamalıdır.)

a) İmam-ı Şafiî'nin şu görüşü iyi incelenip anlaşılmalıdır: "Hz.Peygamberin her dediği şey ancak Kur'andan anladığıdır" (9).

b) Hz.Peygamberin siyasi ve idareci olarak, kadı olarak ve bir insan olarak söylediği sözler arasındaki değerlendirme yeniden ele alınmalıdır.

c) Hz.Peygamberin sözleri ve sünnetleri arasındaki ihtilaf ve tenakuzlara neshi sokmadan her birini bulunduğu şartlar içinde ayrı ayrı değerlendirmelidir ve her biri için topluma veya toplumun bir durumuna cevap vereceği düşünülmelidir.

d) Hz.Peygamberin sözleri ve sünnetleri bulundukları şartlar içinde değerlendirilip kendilerini aynen örnek almayıp amaçlarının tahkik edilerek benzer ihtimallere gitmeye cevaz verilmelidir.

e) Hz.Peygamberin sözleri ve sünnetlerine dayanarak imamların verdikleri hükümleri ve yaptıkları değerlendirmeleri yeniden değerlendirmeye almalı ve başka hükümleri çıkarmaya gayret etmeli ve fikir üretmelidir.

f) (Hz.Peygamberin sözlerinde yanıldığı sahabe ortaya koymakla ne sahabe dinden çıkmış sayılmış ne de Hz.Peygamberin peygamberliğine bir eksiklik gelmiştir. Sahabenin döneminde yanlış olduğu ortaya konamamış olan bir hadisin sonradan yanlışlığının anlaşılması ile insanın dinden çıkması gerekmiyeceği gibi Hz.Peygamberin de peygamberliğine bir eksikliğin gelmesinin kabulüne gidilmemelidir.)

3- Sahabenin sözlerinin hiç bir surette Hz.Peygamberin sözleriyle denk tutulmaması gerektiği gibi, bunu mutlaka peygamberden duymuş olabileceği gibi yanlış bir te'vile de asla gidilmemelidir.

4- Rivayetlerdeki ihtilafa önem vermeli ve ihtimal olan yerde istidlale gidilemeyeceği kaidesi yürütülerek hadisin doğruluğu ve sağlamlığı şüphe ile karşılanmalıdır.

5- Hadis alimlerinin ve fukahanın hadislere çok müsamahalı baktıklarını mevzu

olan hadise çoğu kez zayıf demekle onu sahih olmaya yaklaştırp ona bir nebze de olsa meşruluk tanıdıklarını göz önüne almalıdır.

6- Her ravinin ideolojisi, siyasi tutumu, anlayış ve tahsil durumu ve çevresi incelenerek ona göre rivayetini ele almalıdır. Her sahih denilen hadis sahih olmayabilir, kaidesini unutmamalıdır. İslâm en büyük sıkıntıyı hadisten çekti, hala da çekmektedir.

7- İmamların sözlerine değil, delillerine bakılmalı ve delilleri de ayrıca teraziye vurulmalıdır.

8- Yeni usul kaideleri koyma yönüne gidilmesi düşünülmeli ve buna iyi niyetle cesaret edilmelidir.

Şimdi değişmesi gereken bir kaç fikhî meseleden örnekler verelim:

1-Günde beş vakit farzların önünde ve sonunda bulunan önceleri nafile sonraları da sünneti müekkeke denilen artık, fazla namazların yerlerini değiştirmeli ve bunların nafile olduğu, nafilenin de zamanı, mekânı ve sayısı olmadığını ortaya koymalıdır. Nafile namazın hiçbir işi, gücü olmayan, yaşlı insanları meşgul etmek üzere meşru oldukları açık açık anlatılmalıdır. Vazifeye, derse, otobüse, dükkana, işe zamanında gitmenin farz namazdan daha çok farz olduğu, gecikildiği dakikaya tekabül eden haksız kazanç olduğu vurgulanmalıdır.

2- Cuma günleri iki ezandan biri içtihadıdır ve artık gereksizdir, kaldırılmalıdır. Zuhru âhîr diye uydurulan namaz kaldırılmalıdır. İbadetlerde içtihat olmaz, dendiği halde bu yanlış uygulamanın aklî ve naklî delili yoktur. Zamanımızda saniyenin bile bütün hayatı durdurduğu heran yaşanan bir durum olduğu için saniyeye bile değer verilerek şekli ve vakitli ibadetler ona göre ayarlanmalıdır.

3- Müslümanların hala haysiyet ve şerefi ile oynayan üçten dokuza yani bir sözle üç boşu verme hükmünün yanlışlığı açıkça anlatılmalıdır. Hâlâ yaygın bir boşama usulü olan bu yol Hz.Ömerin bir içtihadına dayanmaktadır, geçersizliği vurgulanmalıdır. Fukaha istediği zaman hadise ve ayete istediği manayı verip, te'vil getirdiği halde ondört asır, aileleri perişan eden bu tür boşamanın yanlış olduğu ve geçerli olmadığı, bütün benzer sonuçlarının İslâma aykırı olduğu anlatılmalı ve halkın şerefine önem verilmelidir. Bir içtihadattan dolayı tarih boyunca ve günümüzde kentlerde bile bu gibi boşanmalara rastlanmakta, fıkıh kitapları mutlaka ayrılmayı öngörmekte ise de kafasızlar ve ahlâksızlar hülleği çözüm yolu olarak göstermektedirler. Adamın hemen pişman olması da karısını boşamaya niyetli olmadığını göstermektedir. Bir ailenin yıkılmaması ve şerefının bin içtihadattan daha kıymetli olduğunu kabul etmeyenler, Kur'an'ın deyimiyle şeref ve izzetin müslümanlara ait olduğunu anlamayan ancak münafıklardır (10) hükmüne girmektedirler.)

4- Millet bu kadar geri kalmışken, fabrikası yok, silahı yok, savaş uçağı yok, yolu yok, okulu yok, okuyacak kitabı yok, yurdu yok, gece on ikiye veya sabaha kadar açık kütüphanesi yokken nafile olarak hacca ve umreye milyonlar harcanması yerine bu saydığımız şeyleri yapmanın ömrü boyunca hac ve umre yapmasından daha önemli, daha farz ve daha sevap olduğunu anlatmalı ve milletin bu servetini toplatıp bunları yap-

mayâ özendirmeli ve halkı bu yönde irşad etmelidir. Bunu da kalpazanların, sahtekarların eline düşmekten de kurtaracak yöntemler düşünmelidir. Mesela her vilayetin hacılarının parası onların gözü önünde o vilayette dediğimiz kurumlardan en çok hangisine muhtaçsa ona aktarmalıdır.))

5- Boşanmanın ancak iki şahidin yanında olacağı iyi anlatılmalıdır. (11)

İşte size büyük alimlerden İmam Cüveynî ve babası Ebû Muhammed Cüveynî (438 H. 1046 M.), Ebu İshak İbrahim b. Muhammed (418 H.1027 M.), Ebu Ali Senci (430 H.1038 M.), İmam Nevevî ve İbn Salah'ın fetvası şudur: Farzı kifaye yani toplumla ilgili farzlar, farzı ayn'dan daha önemli ve daha faziletlidir. Çünkü farzı kifayeyi yapan, bütün ümmeti günah işlemekten, kötü yola sapmaktan korumaktadır. Şüphe yoktur ki o bütün müslümanların yerine dinin en önemli işlevlerinden birini yerine getirmiştir. (12) Bazı kimseler, Hüseyin Atay fikirlerini çok cesurca söylüyor diye tenkit ediyorlar. Halbuki görüyoruz ki Hüseyin Atay bu cesaretini geçmiş büyük alimlerden alıyor, yine de bazan onlar kadar cesur sayılamaz.

«Şimdi yukarıdaki fetvaya göre farz olan hac yerine, bulunduğu yerde müslümanların muhtaç olduğu bir şeyi yapmak daha farzdır. Namaz da farzı ayn'dır. Namaz kılma zamanında doktorun bir müslümanı ameliyat veya tedavi edip hayata kavuşturması daha önemlidir ve dinde daha büyük bir farzdır. (**) Çünkü Kur'anda bir insanı diriltten bütün insanları diriltmiş gibidir. Hacca ve umreye gidecek kimse parasıyla bir öğrenciye yardım etmesi, basılacak bir kitabı bastırması, kitaplardan kütüphanelere nüshalar alıp vermesi daha büyük bir farzdır. İşte bu gibi sosyal farzlara, kifâi farzlara yönelmelidir. İslâm'da farzı ayınlar, insanı sosyal hizmetlere alıştırmak için bir eğitim vasıtasıdır.))

6- Kur'anı Kerimin lafızlarını ve kelimelerini okumaya önem verildiği kadar, manasının öğrenilmesine de önem verilmeli ve ona göre iş yapmanın gerektiği açık açık anlatılmalıdır. Kur'anın lafzının öğretilmesinde ve öğrenilmesinde hiç bir şart olmadığı, abdest gusûl ve kadınların başlarını kapamak gibi şartların bulunmadığı gibi iman da şart değildir. Yoksa putpereste Kur'an nasıl öğretilcektir. Abdest, gusûl sadece namaz için şarttır. Kadınların başlarını örtmeleri İslâmın hükmüdür, ama hiçbir ibadetin şartı değildir.

İslâm'da fuhşun ne kadar yasak olduğu ve lanetlendiği bilinmektedir. Fuhuş yapmakla onu yaymak, propagandasını yapmak arasındaki fark şudur: Fuhuş yapıp gizli kalıp tevbe ederse günahı affolur. Ama yayar, propagandasını yapan, ister bu işi yapan olsun isterse olmasın, azaba duçar olur. Daha da acısı, kendisi yapmadığı ve reklam da etmediği halde başkası tarafından yapılmasına gönülden razı ise ve Müslümanlar arasında yayılması hoşuna gidiyorsa, dünya ve ahirette can yakıcı bir azaba uğrayacağıının anlatılması gerekmektedir.(13)

(11) Talak, 65/2

(12) İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, El-Kıyâsî, 358, Katar, 1400; Cemaleddin Ebu Muhammed Abdurrahim Esnevî, et-Temhîd, 75-77

(**) **Diyanetin Notu:**"Namaz bir farz-ı ayındır. Namaz kılma zamanında doktorun bir Müslümanı ameliyat ve tedavi idip hayata kavuşturması daha önemlidir ve dinde müsaittir. Bir doktorun namazı erteleyerek hastayı tedavi etmesinin, ancak başka doktor bulunmaması ve hastanın hayatının söz konusu olması hallerinde gündeme geleceği açıkça belirtilmelidir.

(13) Nur, 24/19

8- Dinde kolaylık üzerinde durulmalıdır. Yüce Allah Kur'anda kolaylık dilemekte ve zorluk çıkarmamakta olduğunu, Hz. Peygamberin de aynı yolu tuttuğu bildirildiği halde, ayak takımı, din kültürü ve bilgisi çok sığ olanlar, dinde zorlaştırmayı en temel ilke haline getirmiş ve millete mal etmekte başarıya ulaşmışlardır. Akıllı başında olduğu sanılan alimler de bu zorlamayı ellerinden geldiği kadar yapmaktadırlar. Hadise dayanmak en basit bir şey, Hz. Peygamberin ağzından bir hadis uydurmak gayet kolay, hemen herkes incelemeden, araştırmadan Kur'anla ve felsefesiyle uyuşup uyuşmadığına bakmadan hadisi alıp nakletmek, bilgiçlik taslamak en çıkar yol olmuştur. "İbadetlerin en faziletlisi en zor olanıdır." diye nakledilen hadisin aslı astarı olmadığını İbn el-Kayyim söylemiştir. Ama tutmuş Aliyyülkârî "Büyük Uydurmalar" el-Mevzû'âtü'l-Kubrâ, adlı kitabında manasının doğru olduğunu söylemesi akıl alacak bir savunma değildir.(14) İşte dinde zorluk açık ve seçik olarak reddedildiği halde böyle uydurma hadisler te'vil edilerek zorlaştırma esas ilke haline getirilmiştir. Dinde esas ve şaşmaz ilkeleri Kur'an'la, akılla ve sağlam hadislerle ortaya koyup aykırı olanları düzeltme cihetine gitmek farzı kifayedir. Genç bir hanımın bana yazdığı bir mektuptaki şu ifadesini buraya almak istiyorum: Sizin kitabınızı okuyunca huzura, rahata kavuşuyorum ve pekçok şey yapabileceğimi öğreniyorum." İşte kolaylığın en veciz ifadesi, herkese daha çok Müslümanlık yaptırabilmektir. Bu da Müslümanları çoğaltacak ve daha bağlı olmalarını sağlayacaktır. Maşallah din görevlileri dinden nefret ettirme ordusu gibi yabancı misyonere gerek bırakmamaktadırlar.

9- İslâm'da, "her koyun kendi bacağından asılır" kaidesi hiçkimse başkasının yükünü çekmez, yani sorumluluğunu taşımaz, her insan yaptığına hakkı olur (15) âyetlerine dayandırılarak, başkasının yaptığından sorumluluğundan kaçmak yanlış anlaşılmaktadır. Bir insanın bir işle ilişkisi üç şekilde olur:

- a) O işi kendisi yapar,
- b) O işin yapılmasına sebep olur,
- c) O işin yapılmasına sevinir, hoşuna gider.

Bu üç durumda da insan sorumlu olur. Burada önemli olan (c) bendidir. Başkası yaptığı halde ve kendisi sebep olmadığı halde yapılan kötü her işe, haksızlığa, zulme razı oluyorsa ve bunlar onu sevindiriyorsa, gönlünden onları alkışlıyorsa, en büyük sorumluluğu yükleniyor ve ateşe atılacağı, Allahtan başka onu kurtaranın olmayacağı Kur'anın en sert uyarılarından olmak üzere (16) anlatılmaktadır. İslâm'da "bana dokunmayan yılan bin yaşasın" deyimini temelinden reddedilmiştir. İslâm'da vurdum duymazlık, bana ne! deyimleri geçersiz ve dahası günahıdır. İşte zikrettiğimiz bu a, b, c bentleri İslâmın ana ilkeleri ve Kur'an âyetleridir

Millet zulümden, haksızlıktan açlıktan kırılıp dururken, bir müslümanın bunları yapmaması veya bunlara sebep olmaması yetmez onları yapanları lanetlemesi ve onlara öfke duyması, gönlünden buğzetmesi İslâmın esas hükümlerindendir. Buna kamu vicdanı denir. Kamu vicdanında lanetlenen ve öfke duyulan bir iş yapılamaz. Müslü-

(14) Bkz. Fahreddin Razî, el-Mahassal, el-Cüz'üs-Sânî, el-Kısmü's-Salis, s. 10 (notta)

(15) Necm, 53/38-39

(16) Hud, 11/113

manlar bu vicdanı da kaybetmiş bir durumda; oh! ne güzel yapmış, aferin adama! gibi ifadeler kullanması cehennemlik olmasına ve Allahsız kalacağına delalettir. İslâmın bu sosyal temel ilkeleri, millete, açık yetenekli kişilerce anlatılmalıdır. Zulmün karşıtı ve nakizi olan adalet Kurânın ve peygamberin verdiği önemi de iyi anlatıp vurgulamak nasıl bir şey olduğunu olaylarla belgeleyerek anlatmak, dindeki değerini belirtmek farzdır. Bunların namaz farzından önce geldiğini bildirmek de farzdır. Çünkü içine helal ve haram girmektedir.

10- Ondört asırlık İslâm tarihinde ahlâk bir ilim haline getirilecek şekilde nazariye ve kural olarak ortaya konmamıştır. Bazı ahlâk kitapları yazılmışsa da ilmi bir disiplin haline getirilmemiştir. İslâm ilimleri terimi ile söylersek ciheti vahdeti olan bir ilim olarak yazılıp çizilmemiştir. Oysa İslâm ahlâktan ibarettir, denecek kadar ahlâk Kur'an'ın ilkelerini içine alır. Ahlâk, insan davranışlarının bütün kurallarını koyar. Bütün kanunî davranışlar, hareketler, insanın hareket ve hareketsizliği ahlâk kapsamına girer. Müslüman toplumların bir fıkıh sistemi, bir kelim sistemi, bir usulü'l-fıkıh sistemi, bir tasavvuf sistemi olduğu halde bir ahlâk sistemi yoktur. Oysa ahlâk bütün bu sistemlerdeki davranış ve fiillere yön verecek bir sistemler ve felsefeler bütünüdür.

Zamanımızda bütün insan faaliyetleri hep kanunlara göre yürütülmeye ve düzenlenmeye çalışılıyor. Ama ahlâk, kanuni faaliyetleri de içine alacak şekilde görünürdeki ve görünmezdeki insan davranışlarına yön verir. Toplumda âmir ahlâkı, memur ahlâkı, patron ahlâkı, işçi ahlâkı öğrenci ahlâkı, öğretmen ahlâkı, ticaret ahlâkı olmadığı için toplum gayesiz bir nihilizme gitmektedir. İşte bütün bu ahlâk türlerini ele alacak, inceleyecek, ilmini yapacak İslâmın ahlâk görüşlerini toparlayacak olanlar İslâmın filozof ve alimleridir. Milletin, devletin en büyük görevi bunları yetiştirmesidir. Aksi takdirde nihilizm kaçınılmaz bir son olur.

11- İlme önem verme zorunluluğu vardır. İslâmda ilim imandan önce gelir. İlmsiz iman saçmalık ve hayaldir. İman sözlük anlamında tasdik ve benimseme olduğuna göre önce bilinecek sonra tasdik edilecek ve benimsenecektir. İlk üç asır müslümanları birbirlerini ilimle tanımlıyor ve tanıyorlardı. Böylece ilme en üstün değeri vermişlerdi. Sonrakiler ve şimdikiler birbirlerini hep imanla tanımlıyor ve tanıyorlar. Falanca imanlıdır, parolası geçerlidir. İlk Müslümanlar, falanca imanlıdır, diye değil, filanca alimdir parolasına önem verdikleri için İslâm medeniyetini kurdular Onküsür asırdır imanlı (!) müslümanlar hep hazır yiyorlar, artık her şeyi bitirdiler, yiyecek bir şeyleri kalmayınca, düşmanlarından dayak, tokat yiyorlar, gene de akılları başlarına gelmiyor, ne iştir, bilmez.

İlim öğrenmenin yolu elbette kitap okumakla başlar. Ama sırf kitaptakini ezberlemek, hep öğrenmede kalmak olur, böyle kitaba bağlı kalan alim olamaz. Kitabın dışına çıkmak lazımdır. Kitabın dışına çıkmak ancak ilim yapmakla olur. İlim okumak ve öğrenmek ile ilim yapmayı birbirinden ayırmak lazımdır. Mukallidler hep ilim okudular ama ilim yapmadılar. Kitapta böyledir, demek ilim değildir, ilim kitaptaki yanlıştır, diyebilmektir. Kitaptakinin yanlış olduğunu diyecek kadar ilme sahip olmayan kimse, sahip olan kimseyle tartışma hakkına da sahip değildir. Kitabı aşana kitap delil getirilemez. Kitaba bağlı kalan ve onun dışına çıkamayan kimseye Külliyyetü'sherfiadaki hocanın ifadesi ile, Kitaba mahkum, yani kitap kendisine hakim olan kimse denir. Yine aynı hocanın ifadesiyle kitaba hakim olana âlim denir. Kitabı okuyup anlamak, insanı malumat sahibi yapar, alim yapmaz, ama kitabı okuyup kitapta olmayanı anlayan alim

olur, alim ünvanını alır. Kitaptakileri bilene malumat sahibi, kitapta olmayanları bilene alim denir. Malumat sahibi bilineni öğrenir alim ise bilinmeyi bilir, bilinenden bilinmeyi öğrenir. İşte onbir asırdır taklitçi zihniyet hep bilinenle meşgul olmuş, bilinmeyi bilmeye çalışmamıştır. Zamanımızda bilineni de bilmeyenler allame, bilgiç kesilmektedirler. İslâmın belini doğrultamamasının sebebi bu bilmediklerini bilmeyenler, yani mürekkep cahiller yüzündendir. Onlar millete de, devlete de, siyasete de hakimdir. Biz ilim dediğimiz zaman ilim yapan, kitaplara hakim olan alimin ilmini kastediyoruz. İslâm dünyasında herkes ilmi över, ama âlime düşman olunur. Bunun için de âlim yetişmez, millet de şahsiyetini koruyamaz, şamar oğlanına döner. Halkı ilim adamını sevmeye, ona yardım etmeye, hertürlü imkânı sağlamaya çağırma, teşvik etme dindarların dini görevidir. Hükûmete iş bırakılırsa olacağı budur.

12- İslâmda tebliğ ve irşad nazariyesi: Kur'anı Kerim insana şu üç şeyi getirmiştir: Neyi, niçin, nasıl yapacağını öğretmek.

a) İnsan ne yapacak. Dürüst olacak, adil olacak ve adalet dağıtacak, insanları, tek bir ailenin fertleri, Allahın kulları kabul edip onlara yardım edecek, onlarla yardımlaşacak, kimsenin hakkına saldırmayacak ve başkasının kendi hakkına saldırmasına fırsat vermeyecek, kimsenin sırtından geçinmeyecek, çalışkan, işinde maharet sahibi, ahlâklı yani, nezaketli ve disiplinli olacak. İşte Kur'an tarafından insanın yapması istenen şeyler bunlardır.

b) İnsan bunları niçin yapacaktır ? İnsan ilerisini düşünen ve geleceğini en üstün şekilde teminat altına almak isteyen bir varlıktır. Bunları yapmakla insanlığın üst derecelerine çıkacak ve böylece mutluluğu elde edecektir. İnsanın en büyük amacı en mutlu olmaktır. Bu dünyada mutlu olmaya, bunları yaparak ulaşacağı gibi, bunları elinden geldiği kadar en iyi yaptığı takdirde ölümden sonraki hayatta da mutlu olacaktır. Bu mutluluklara, ulaşabilmek, bu mutlulukları verecek Allaha kendini beğendirecektir. İşte en büyük mutluluk insanın kendisini Allaha beğendirmesinde yatmaktadır.

c) Şimdi buna insan nasıl ulaşacaktır? İşte Kur'anın asıl amacı; insana bu yolu, yöntemi ve nasılı anlatmak ve göstermektir. Ama Kur'an insanın neyi, niçini ve nasıl yapabileceğinin ilimle mümkün olacağını bildiği için, önce insana okumayı tavsiye etmiştir. İnsan okumakla ilim öğrenecek ve bu ilimle bu üç meseleyi halledip mutluluğa ulaşacaktır. İlim öğrenmesine Kur'an çok titizlik gösterir ve bilmediği şeyi bilenden öğrenmesini emretmektedir. Kur'an öğrenmeyi ve okumayı insanın arzusuna, keyfine bırakmaz, onu dini bir vecibe ve en önemli bir görev olarak insana yükler. İlim öğrenecek bilmediğini bilene sorduğu zaman, bilen de bildiğini öğretmekten kaçınmayacak, işte bunu Kur'an âyetiyle bir hüküm olarak ortaya koymuştur. yani bilen ilmini saklamayacaktır (17). Kur'an öğrenme ve öğretmeyi isteğe bağlı kılmamıştır. İnsan mutlaka öğrenecek ve öğretmeni de bildiğini söylemekle sorumlu tutmuştur. Kur'an, insanı öğrenmeye teşvik ederken, önündeki engelleri de kaldırmakta ve öğrenme şartlarını hazırlamaktadır.

Ayrıca Kur'an, insanları irşad etmek, onlara yol ve yordam göstermek için herkese şamil olmak üzere emir çıkarmaktadır. Ne var ki bu emrin nasıl yapılacağından hareket edilerek, bu irşad ve iletişimi yapacakların nitelikleri ortaya çıkıyor. Kur'an, herkesin

değil, ama ilim sahibi, hikmet sahibi, konuşması etkili olan ve nezaket ve terbiye ehli insanlara, Allahın yoluna davet etmelerini emretmektedir. Kur'an hikmetle çağır, demekle hikmeti bilmeye de emir veriyor. (18) Hikmet kelimesi çok güzel seçilmiş bir kelimedir. İçinde iyi düşünme, faydalı ve ölçülü davranma, ilim ve iyi ahlâk anlamları bulunmaktır. Bunları bilmeyenin irşatla görevlendirilmesi cinayet ve Kur'ana muhalif değil midir? İslâm dünyası bu muhalefeti sürdürmektedir. Bunlar, akıllı kimseleri, düşünmek isteyenleri dinden uzaklaştırmakta başarıya yürümekte ve kabahati de düşünenlere atmakta mahirdirler. Ama cehaletlerini bilmiyorlar ve kendileri dini görevi kötüye kullanıyor ve kullanıyorlar. Kur'ana zıt olan yol, yöntem ve yanlış bilgi ile Kur'ana ve İslâma hizmet edilmez. Samimi müslüman ne yapacağını öğrenir, düşünür, yapar. Kur'an, "bir güzel öğütle çağır" diyor. Öyle ise güzelin ne olduğunu, öğütün ne olduğunu ve bunu ne zaman, nerede ve nasıl kullanacağını bilmeyen beceriksiz, cahil, kekeme, tutuk ve sakat kimselerin Osmanlı döneminde 1914 yılında açılan vaizlik medresesine (Medresetü'l-İrşâd) bile alınmadığına (19) dikkat ederek, güzel öğüt verecek insanları yetiştirmeye gitmek gerekmektedir. En güzel şekilde tartışabilmek için mantığı, felsefeyi ve düşünme yollarını, tartışma yöntemlerini bilmekten başka çare yoktur. En güzel şekilde tartışmak için cedel ve belâğati, hitabeti ve adab-ı münazara ilmini iyi bilmek gerekmektedir.

İslâm dünyası -İslâm dinini yabancılara, ilerlemiş milletlere anlatması bir yana, vatandaşına anlatmaktan aciz kalmıştır. Bunun sebebi siyasiler ve idarecilerdir. Bu idarecilerin içinde Diyanet Teşkilatındaki idareceleri öncelikle zikretmek ve sorumlu tutmak dindar ve samimi müslümanın görevidir ve bunu düzeltmek için gerek siyasilere ve gerekse idarecilere bunu anlatması ve ıslahını ısrarla istemesi emr-i bi'l-ma'rufun içine girdiğini bilmesi lazımdır.

Sonuç olarak, geleneksel din, yani fukahanın anladığı din ile Kur'anın anlattığı din arasında fark olduğunu din ile din kültürünü, diğer bir deyimle fıkıh ile şeriatı ayırarak dini çalışmaların ve araştırmaların yapılmasına maddî imkân ve manevî hürriyet tanımak ve ona göre çalışmalara iyi niyetle hız vermelidir. Hz.Peygamberin içtihatları da dahil hiç bir içtihat din değil, din kültürü yani alternatifi düşünebilecek bir fikir kabul edilmeli, dini nas sadece vahiy olup onun doğru anlaşılmasına bakılmalı, yegâne ölçü akıl ve vahiy (Kur'an) alınmalıdır.

Son olarak burada şu beş cümleyi tescil ederek okuyuculara iletmek ve üzerinde düşünmelerini önermek istiyorum:

a) Fıkıh hayattan çekilmiş, bütün olarak tarihe geçmiş ve tarih olmuştur,

b) Kur'an yaşıyor ve insanları irşada devam ediyor,

c) Fukaha ölmüştür ve bize büyük bir din kültürü serveti bırakmıştır. Allah mekânlarını cennet etsin,

d) Allah hayyun lâ yemût'tur. Ezeli ve ebedi hayata sahiptir. Kainatı yönetiyor ve insanları koruyor, aydınlatıyor.

e) Yeni fukahaya ihtiyaç vardır. Allah yetiştirmelerine ve çoğalmalarına yardım etsin.

(18) Nahl, 16/125

(19) Bkz. Hüseyin ATAY, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi 308, İst. 1983